

Андрєєва Т.М., ст. викл., к. філол. н.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ТАВТОЛОГІЧНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто специфіку формально-сислової та образної природи тавтологічних фразеологізмів, визначено їхні стилістичні параметри, охарактеризовано типологію структури.

Ключові слова: плеоназм, повтор, тавтологічна пара, тавтологія, фразеологізм.

В статье представлена специфика формально-смысловой и образной природы тавтологических фразеологизмов, определены стилистические параметры, охарактеризована типология их структуры.

Ключевые слова: плеоназм, повтор, тавтологическая пара, тавтология, фразеологизм.

The article deals with the specific formal semantic and imaginative nature of tautological phraseologisms, their stylistic features are revealed, typology of their structure described.

Key words: pleonasm, repetition, tautological pair, tautology, phraseologism.

Фразеологізми не випадково привертають до себе увагу. Перетворившись на своєрідні мовні "закам'янілості", вони відображають особливості мислення етносу, його світогляду, репрезентують результати пізнання довколишньої дійсності. Водночас "вони – скарбниця поетичних уявлень народу" [Ужченко 2005, 6]. Тому аксіоматичним виступає твердження про мотиваційні зв'язки, наявні між фразеологічною системою національної мови і культурою її носія. Свого часу вони були предметом дослідження в різноаспектних працях багатьох науковців (О. Блінової, С. Георгієвої, Л. Скрипник, Ф. Медведєва, В. Ужченка, О. Селіванової, В. Мокієнка, І. Подюкова, М. Толстого, В. Телії, В. Жайворонка, В. Коваля, О. Назаренко, Д. Ужченка, Л. Мельник, Т. Григоренко, О. Масло, Н. Мазур, Н. Скоробагатько, І. Царьової, Т. Д'якової, Г. Ібрагімової О. Мостової Л. Даниленко, А. Мелерович, А. Афанасьєвої, О. Кононової,

О. Майбороди, Ю. Прадіда, Л. Савченко, А. Найди, М. Скаб, В. Яковлевої, Ю. Лебеденко, З. Мацюк, О. Шкуран, А. Аксамитова, А. Бабкіна, З. Барболової, А. Бириха, Л. Степанової, В. Васильченка, І. Кевлюк та інших). Водночас є ще значна кількість фразеологічних "ділянок", що потребують вивчення, зокрема, група тавтологічних фразеологізмів. Вони ще не опинилися в епіцентрі системного розгляду. Тому *актуальність* статті впливає з потреби заповнення згаданої лакуни. *Мета* дослідження – дати загальну характеристику такого різновиду фразеологізмів української мови, як тавтологічні. *Об'єкт* – тавтологічні фразеологізми української мови.

Тавтологічні фразеологізми (далі – ТФ) вирізняються серед інших специфікою своєї форми – наявністю тавтологічного повтору. Традиційно під *тавтологією* (грец. ταυτολογία – повторення, від ταυτό (τό αὐτό) – те саме і λογος – слово) – розуміють "неусвідомлюваний, мимовільний або, навпаки, навмисний повтор у межах словосполучення, речення того самого чи однокореневого слів (формально-семантична тавтологія) або різнокорневих слів з тотожним, аналогічним і подібним значенням (семантична тавтологія). Це може бути виявом недостатньої культури" [Тараненко 2000, 625]. Отже, з терміном "тавтологія" пов'язано ряд близьких, але все ж таки різних понять. Інтегральним компонентом для всіх ЛСВ лексеми "тавтологія" виступає "повтор". Але, на думку інших дослідників [Геккіна], не кожен повтор – тавтологія. У наведеній цитаті у поняття "тавтологія" включено також і поняття "плеоназм". Під плеоназмом розуміємо повтор різних слів з тотожною чи близькою семантикою, що зумовлює "зайвослів'я", логічно-сислової надмірності. Хоча як образний засіб плеоназм має достатньо потужний потенціал. Таким чином, розрізняємо два типи повторів: *тавтологічний* (здебільшого дворазове використання в одному контексті того самого слова чи спільнокорневих слів) і *плеонастичний* (вживання лексичних компонентів, один із яких – зайвий, оскільки дублює семантику іншого). Для першого випадку характерна та сама чи дериваційно модифікована форма (**марнота марнот** [Фразеологічний словник української мови 1993, 465; далі – посилання лише на сторінку цього джерела], **мішок мішком** [498], **морочити памороки** [509], для другого – абсолютно різна форма компонентів, один з яких семантично надлишковий

(побачити на [свої (власні)] очі [650], без кінця [і] без краю; без кінця-краю [376]. Отже, диференційною ознакою для цих двох типів повтору виступає форма.

Від образних тавтологізмів слів відрізнити *тавтологічну помилку* – ненавмисне використання тавтологічного повтору: *затанцювати танець, зробити роботу, засніжити снігом*. Вона свідчить про низький рівень володіння мовою. Тавтологічну помилку часто називають фразею "масло масляне" або – рідше – "дерев'яне дерево".

До ТФ зараховуємо одиниці фразеологічної природи, у компонентному складі яких наявний свідомий повтор того самого чи спільнокореневого слова. Такий прийом надає аналізованим фраземам виразної експресивності, перетворюючи їх на широко вживані засоби образотворення: *Комарі нас поїдом їли, пили нашу кров, насолоджуючись* (О. Довженко), *Колись я був добрий, а вони мене зробили злим. Що ж? Нехай так і буде. Я їм свого не подарую. Око за око, зуб за зуб* (Григор Тютюнник), *Робота в мене – тихішої не знайдеш: бакенщиком вік звікував* (О. Донченко).

ТФ виступають здебільшого як одиниці з двома повнозначними складниками (тавтологічними компонентами). Такі структури будемо називати *тавтологічні пари* (далі – ТП). Трикомпонентні одиниці – явище рідкісне: *дивним дивом дивуватися* [238].

Поряд із ТФ, що відповідають ТП, виявлено випадки, коли ТП входять до багатокомпонентних одиниць: *щоб тебе (його, її і т. ін.) писачка писала / списала* [627], *міряти однією міркою (на одну мірку, на один аршин)* [494], *круто заміс місити* [495]. За нашими підрахунками, ТФ, що дорівнюють ТП, складають 98 відсотків від загальної кількості фразем, залучених до аналізу (170 одиниць).

ТП можуть функціонувати: а) в магічних формулах (негативного спрямування): *нехай (хай) лизень злиже кого, що* – "Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, зневаги до когось, недоброго побажання комусь" [423], *щоб тебе (його, її і та ін.) писачка писала / списала* – "Уживається для вираження незадоволення, гніву і т. ін., висловлених при згадуванні про писання" [627].

Виявлено випадки, коли ті самі ТП функціонують як окремі фраземи, так і в складі одиниць розширеної структури: *один на один* [579], *один на одному, з сл. "сидіти"* [579], *один (одне) з-перед*

(перед, поперед) одного [579] // один одного вартій; одне одного варті [579], один одному на голову лізе (лізуть) [579].

Структуру ТП формують: а) іменники (таких одиниць найбільше): від випадку до випадку [97], хоч возом вози [143], а також субстантивовані прикметники: як (мов, ніби і та ін.) рівний з рівним [736], святая (свята, святе) святих [790]; б) іменники з дієсловами: бити / вдарити відбій [24], бувати (бути) / побувати у бувальцях [60]; в) іменники з прикметниками: на віки вічні [128], з далекого далека [219]; г) займенники: сам на сам [778]; г) прислівники: і так і перетак [875], так за так [875].

В іменникових ТП можливе як безпосереднє сполучення складників (кінець кінцем [375], лити (литися) ливцем [425], марнота марнот [465], так і опосередковане службовими словами різної природи (від (з) зорі до зорі [344], зуб за зуб [347], кістка (кість) від кості [377], із краю в край [395], нехай (хай) лизень злиже кого, що [423], не в лоб, так по лобі [443]. Хоча такі різні типи зв'язків можуть варіюватися у межах однієї ТП: кат катом // кат з катів [366].

Деякі ТФ характеризуються наявністю варіантів тавтологічного компонента: поїдом (їдьма, їдом) їсти [358], кипнем (кипенем) кипіти [373], лігма (лежнем) лежати [420]. Трапляються випадки, коли члени ТП зливаються в одну лексему: з давніх-давен [219], і гадки-гадоньки не мати [468].

Найчастіше ТФ мають структуру простого словосполучення (з переважанням підрядних): пропадати пропадом [709], пришити пришву (пришви) до чого [702], рада в раду [725], раз за разом [727], суди та пересуди [870]. Рідше ТФ співвідносяться зі складним словосполученням: міряти мірками (міркою, ковшем) гроші [494], один від одного недалеко відбіг (відскочив, відбігли, відскочили) [578], сто (сто сот, тисячу і т. ін.) крот болячок [у печінки і т. ін.] кому, чиї [862] або й реченням: спати і в сні бачити що [846]. Також трапляються фраземи, що складаються з двох ТП (формально вони дублюють складне речення): ані (ні) слихом [не] слухати, ані (ні) видом (у вічі) не видати кого [825].

У структурі ТФ можуть функціонувати одиниці з утраченим лексемним статусом: з давніх-давен [219], з далекого далека [219], баш на баш [21], відом не відати [113]. Також використовуються розмовні рідковживані компоненти: кипнем (кипенем) кипіти [373]

/ КИПІНЬ (КИПЕНЬ). 1. *розм.* Те саме, що окріп. 2. *перен., рідко.* Біла піна на воді під час її бурхливого вирування, а також кипіння [Словник української мови 1973, 150], **лігма (лежнем) лежати** [420] / ЛІГМА, *присл., розм.* У лежачому положенні; лежачи [Там само, 508]. Це засвідчує архаїчність таких утворень.

Серед ТФ наявні одиниці, що перебувають між собою в синонімічних зв'язках: **баш на баш з сл.** "міняти" – "Здійснювати еквівалентний обмін" [21] // **так на так з сл.** "міняти і та ін." – "Здійснювати еквівалентний обмін" [875]; **валом валити / повалити** – "1. Іти чи їхати у великій кількості (про людей). 2. Рухатися суцільною масою" [66] // **плавом (як, мов, ніби і та ін. плав) пливати (плисти, линути і та ін.) / попливати (поплисти, полинути і та ін.)** – "1. Рухатися безперервним потоком (про людей). 2. Безперервно збільшуватися, надходячи у великій кількості" [647]; **віть за віть** – "Відплата тим самим" [133] // **зуб за зуб** – "Відповідати на заподіяну образу, кривду т. ін. тим самим" [347] // **око за око** – "Уживається для вираження прагнення помститися за вчинене зло, несправедливість, образу і т. ін.; відплата тим самим" [585].

Зі стилістичного погляду ТФ частіше нейтральні, однак серед них трапляються: а) вульгарні (**дубом одубитися** [581]); б) жартівливі (**бодай рак урачив кого** [730]; **не в лоб, так по лобі** [443]); в) лайливі (**нехай (хай) лизень злиже кого, що** [423]; **сто сот крот болячок [у печінки і та ін.] кому, чії** [862]); г) зневажливі (**один одному на голову лізе (лізуть)** [579]); г) книжні (**святая (свята, святе) святих, чого і без додатка** [790]); д) застарілі (**дзвонити (видзвонювати) в усі дзвони** [234]); е) іронічні (**один від одного недалеко відбіг (відскочив, відбігли, відскочили)** [578]) та іронічно-фамільярні (**мішок мішком** [498]).

Окрім решти, ТФ можуть являти собою: а) позбавлені номінативності одиниці вигукового характеру, що функціонують як знаки певних емоцій: **око за око** – "Уживається для вираження прагнення помститися за вчинене зло, несправедливість, образу і т. ін.; відплата тим самим" [585], **отаке й таке (отаке)** – "Уживається як узагальнена форма передачі викладеного раніше для уникнення повторення, економії часу" [591]; б) компаративи: **як людина з людиною** [453], **як (мов, ніби і т. ін.) рівний з рівним** [736], **як у забій бити / забити** [26].

Найактивніше ТФ творяться за допомогою таких компонентів: а) *слово*: ні слова, ні півслова; ні слівця, ні півслівця [826], [від слова] до слова [827], слово в слово [829], слово за словом; слово по слову [829]; б) *один*: один від одного недалеко відбіг (відскочив, відбігли, відскочили) [578], один в один [579], один на один [579], один на одному [579], один (одне) з-перед (перед, поперед) одного [579], один одного вартий; одне одного варті [579], один одному на голову лізе (лізуть) [579], одним один (однісінький) одне (одно) і те ж (і те саме) [580]; в) *око*: око в око [584], око на око [585], око за око [585]; г) *лоб*: лоб до лоба [443], не в лоб, так по лобі [443], лобом в лоб [444]; г) *зуб*: зуб за зуб [347], зуб на зуб не попадає [347], зуб з зубом не зведе [325]; д) *вік*: на віки вічні [128], по віки вічні [129], по віковічні віки [129], до віку вічного [129], вік вікувати / звікувати [129].

Таким чином, ТФ формують відповідну підсистему в межах фразеології української мови. Їхньою характерною ознакою є специфіка форми. В основі одиниць такого типу лежить лексичний повтор, що реалізується у тавтологічній парі. На противагу тавтологічній помилці (мовній незграбності) тавтологічний фразеологізм являє собою структуру, сформовану з образною настановою. Серед ТФ кількісно переважають ті, що дорівнюють ТП. Найбільше серед ТП – іменникових.

Тавтологічний компонент може варіюватися. Деякі ТП являють собою як окремі фразеологізми, так і компоненти фразем, що мають розширену структуру. Найпоширеніші ТФ ті, що формально співвідносяться з простим словосполученням, серед яких переважають підрядні.

Наявність компонентів ТФ, які не мають статусу лексики, підтверджує їхню архаїчність. Дериваційно найактивнішими тавтологічними компонентами виступають *слово, один, око, лоб, зуб, вік*.

1. Васильченко В. Н. Етнофразеологізми: точки пересечення етнокультури і етноязика / В. Н. Васильченко // Основные вопросы лингвистики, лингводидактики и межкультурной коммуникации: сб. науч. трудов по филологии. – Астрахань, 2008. – № 2 (2). – С. 32–38.
2. Геккина Е. Н. Плеоназм и тавтология [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.grammar.ru/RUS/?id=8.23>.
3. Потебня О. О. Эстетика і поетика слова / Олександр Опанасович Потебня. – К.: Мистецтво, 1985. –

302 с. 4. Словник української мови в 11-ти томах / [уклад. В. Винник, В. Градова та ін.]. – Т. IV – К.: Наук. думка, 1973. – 830 с. 5. Фразеологічний словник української мови / [уклад. В. Білоноженко та ін.]. – К.: Наукова думка, 1993. – 980 с. 6. *Тараненко О. О.* Тавтологія / О. О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 625. 7. *Телия В. Н.* Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Телия В. Н. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с. 8. *Ужченко В. Д.* Фразеологія сучасної української мови: посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів / В. Ужченко, Д. Ужченко. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 400 с.

Андрійченко Ю.В., к.філол.н., доц.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ В ІСПАНСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено лінгвопрагматичному аналізу гендерних стереотипів в іспанській мові. Багаторівнева структура комунікативної особистості знаходить відображення у специфіці створюваного нею тексту. Одним із ключових компонентів цієї структури є стать. Гендерні стереотипи входять в соціальне життя людини і відіграють в ньому важливу роль. Саме тому в лінгвістичний опис було введено термін «гендер», який визначає стать як соціокультурний концепт, що формується в межах системи етнічно зумовлених стереотипних уявлень.

Ключові слова: *гендер, текст, комунікація, мовні стереотипи.*

Статья посвящена лингвопрагматическому анализу гендерных стереотипов в испанском языке. Многоуровневая структура коммуникативной личности находит отражение в специфике порождаемого ею текста. Одним из ключевых компонентов этой структуры является пол. Гендерные стереотипы входят в социальную жизнь человека и играют в ней важную роль. Поэтому в лингвистическое описание включен термин «гендер», который определяет пол как социокультурный концепт, формирующийся в рамках системы этнически обусловленных стереотипных представлений.